

תקופת המדבר – טראומה או געגוע?

הרב יוסף סוראני

ראשי פרקים:

פתיחה - 'בארץ לא זרועה?' או 'לא חסרת דבר'

חסרו של הקב"ה

חסרו של עם ישראל - הליכה בחוסר בטחון בתזונה ובדיור

מטרת הניסיון - לגלות לעם ישראל את כוחם

עם ישראל עמדו בניסיון?

חטא המתאוננים

חטא המתאווים

סיבת פירוט מסעות בני ישראל

עניינם של הערב רב

זאת תורת העולה

פתיחה – 'בארץ לא זרועה?' או 'לא חסרת דבר'

מפורסמים דברי הנביא ירמיה: "כֹּה אָמַר ה' זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבְתָּ כְּלוּלְתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה" (ב, ב).

מדברי הנביא נראה כי תקופת המדבר מביאה לידי ביטוי קשר עמוק של אמון שנתנו עם ישראל בקב"ה. כנגד זה ניצבים דברי יחזקאל שמסכם את תקופת המדבר בצורה שונה לחלוטין, וכך אומר יחזקאל:

וַיִּמְרוּ בֵּי בַּיִת יִשְׂרָאֵל בְּחֻקוֹתַי לֹא הִלְכוּ וְאֵת מִשְׁפָּטֵי מֶאֶסוּ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאָדָם וְחַי בָּהֶם וְאֵת שְׁבֹתַתִּי חָלְלוּ מְאֹד וְאָמַר לְשִׁפְךָ חֲמַתִּי עֲלֵיהֶם בְּמִדְבָּר לְכָלֹתָם (יחזקאל כ, יג)

במאמר זה ננסה לבחון את היחס בין שתי האמירות הללו, וננסה לבחון כיצד יש להסתכל על 'דור המדבר' במבט לאחור: האם זוהי תקופה שמבטאת קשר חיבור ואמון? או שמא

מדובר דווקא בתקופה טראומטית שבו עם ישראל התהלך בקשיות עורף עם הקב"ה. נציע מבט רב ממדי על תקופה זו, שיתכן ודרכה ניתן גם לקבל מבט כיצד ניתן להתבונן על התנהגותם של עם ישראל גם בתקופות אחרות בהיסטוריה היהודית.

חסדו של הקב"ה

הבאנו לעיל את דברי הנביא ירמיהו שמדבר על כך שהקב"ה זוכר את חסדו של עם ישראל שהיה נאמן לקב"ה במדבר בתנאים קשים ובארץ לא זרועה.

ננסה להשוות פסוק זה לפסוק המופיע בספר דברים:

פִּי ה' אֵלֹהֶיךָ בָּרַךְךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדָי יִדַע לְכַתֵּב אֶת הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה ה' אֵלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דְבָר (דברים ב, ז)

לשון הפסוק בספר דברים נראה במבט ראשון כמעט וזהה לדברי הפסוק בירמיהו - 'ידע לכתב את המדבר הגדול הזה'. אך לכאורה משמעות הפסוק הוא הופכי: בעוד ירמיה מדבר על השבח של עם ישראל שהיו בארץ 'לא זרועה'. הפסוק בדברים מתאר שכלל לא היה חסר לעם ישראל מאומה - "ה' אֵלֹהֶיךָ עִמָּךְ, לֹא חָסַרְתָּ דָבָר". דברי הפסוק בספר דברים סותרים לכאורה את השבח שמתאר ירמיהו, שהרי לפי מה שמתואר בספר דברים, לא היה כלל קושי וחסרון בהליכה במדבר, שהרי עם ישראל לא חסר דבר? אם כן מהו השבח של עם ישראל בכך שהלכו ב'ארץ לא זרועה'?

נראה שלאור שאלה זו ביאר מהר"י קרא הפסוק בספר ירמיה באופן אחר, וכך הוא כותב:

זכרתי לך חסד נעוריך - חסד שעשיתי לך מנעוריך, שגאלתי אתכם מתחת סבלות מצרים, והולכתי אתכם במדבר וספקתי צרכיכם במדבר ארבעים שנה, והריני מזכיר לך חסד שעשיתי לך בנעוריך כשהלכת אחרי במדבר.

כלומר, מהר"י קרא מבאר שהפסוק בספר ירמיה לא מתאר שבח כלפי עם ישראל, אלא כלפי הקב"ה שעשה חסד עם בני ישראל במדבר.

לפי פירושו הפסוק בירמיהו תואם לחלוטין את דברי הפסוק בספר דברים, שהרי בשניהם מדובר על החסד הגדול שעשה הבורא עם הקב"ה בהיותם במדבר. פירוש זה מתחבר לדברי ירמיהו במקום אחר: "אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד" (לא, ב). כלומר, החסד המתואר במדבר, הוא החסד שהקב"ה עשה לישראל ולא להיפך. אמנם רוב המפרשים

לא הלכו בכיוונו של מהר"י קרא. כמו כן לכאורה פשטות הפסוק בספר ירמיה, עוסק בחסד שעשו ישראל, שה' זוכר להם, ולא להיפך. על כן ננסה לחפש מענה אחר ליחס בין הפסוקים השונים.

חסדו של עם ישראל – הליכה בחוסר בטחון בתזונה ובדיוור

כאמור, פשט הפסוק בספר ירמיהו עוסק בזכות שיש להם ישראל בלכתם במדבר בארץ לא זרועה. מצאנו גם בספר דברים פסוק התומך בדבריו של ירמיה, וכך נאמר:

וּזְכַרְתָּ אֶת כָּל הַדָּרָךְ אֲשֶׁר הֲלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבַר לְמַעַן עֲנִתָהּ לְנִסְתָּהּ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבָּהּ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתַי אִם לֹא: וַיַּעֲנֶה וַיִּרְעַבְהָ וַיֹּאכְלֶהָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיהָ לְמַעַן הוֹדַעַךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לָבְדוּ יַחֲיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחֲיֶה הָאָדָם: שְׁמֹלְתָהּ לֹא בָלְתָה מְעַלְיָהּ וְרִגְלָהּ לֹא בָצָקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה: וַיְדַעְתָּ עִם לִבָּבְךָ כִּי כָאֲשֶׁר יֵיסַר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרָה: וְשָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו וּלְיַרְאֵה אֹתוֹ (דברים ח, כ-ו)

בפסוקים אלו ההליכה במדבר מתוארת כעינוי וכניסיון, ולא כמציאות 'אוטיפית' שבה עם ישראל 'לא חסר דבר'. יחד עם זאת גם בפסוקים אלו מתוארת העובדה שהקב"ה סיפק לעם ישראל כל צרכם. אם כן על פניו הדברים שנאמרו בפרק ב בעניין העובדה שלא חסר לישראל דבר לא נסתר מפסוקים אלו, ואף על פי כן התורה מתארת זאת כעינוי וסבל, מכך ניתן ללמוד כי שתי העובדות לא סותרות זו את זו.

בפסוקים אלו לא נאמר במפורש שאכן עם ישראל עמדו בניסיון זה, אך כך פירש רש"י את דברי הנביא ירמיהו: "ומהו חסד נעורריך? לכתך אחרי שלוחי משה ואהרן, מארץ נושבת יצאתם למדבר ואין צידה לדרך כי האמנתם ב'".

מכאן עולה לכאורה שהניסיון היה בהליכה במדבר ללא 'בטחון תזונתי'. כלומר, על אף שהקב"ה אכן סיפק את מזונם - מדובר בקושי שכנראה נובע מחוסר השליטה בעתיד, והיכולת להיות תלוי בחסדי הבורא בכל עת.

כך גם כותב הרמב"ן:

כי ניסיון הוא להם שלא יהיה לאדם מזון ולא יראו להם עצה במדבר רק המן שלא ידעו מתחילה ולא שמעו מאבותם, וירד להם דבר יום ביומו וירעיבו אליו, ועם כל

זה שמעו ללכת אחרי השם לא מקום להם. (שמות טז, ד)

בדברי הרמב"ן אנו מגלים ממד נוסף של ניסיון והוא ההליכה במדבר הוא באין 'מקום להם'. כלומר עצם חוסר הקביעות והדיור, וחוסר הידיעה היכן ילינו בכל עת.

ניתן להביא סיוע לדברי רש"י והרמב"ן שאכן עם ישראל עמד בנסיון, מספר במדבר:

"ולפי העלות הענן מעל האוהל ואחרי כן יסעו בני ישראל ובמקום אשר ישכון שם הענן שם יחנו בני ישראל" (במדבר ט יז).

"על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו".."ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים... ולא יסעו"...ויש אשר יהיה הענן ימים מספר... ויש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר... או יומם ולילה... או יומיים או חודש או ימים" (במדבר יט)

פסוקים אלו מתארים בצורה מפורטת את המשמעת של ישראל לצו ה' במסעות השונים. משמעת שמתבצעת בחוסר וודאות מוחלט - בני ישראל חונים במקום מבלי לדעת אם חנייתם היא לשעות בודדות או לחודשים רבים.

מטרת הניסיון – לגלות לעם ישראל את כוחם

מה הייתה המטרה בניסיון של עם ישראל?

הרמב"ן מפנה לדבריו בחומש בראשית (כ, א) שם הוא מבאר שמטרת הניסיון להוציא את הרצון הטוב שיש באדם לידי מעשה טוב בפועל.

הכתב והקבלה מוסיף שהמטרה היא לתת לבני ישראל להאמין ביכולת שלהם להתמודד במציאות שבה מצב האוכל אינו זמין.

הנצי"ב צועד צעד נוסף ומבאר שמטרת הניסיון היא להכשיר את עם ישראל לגלות, וכך לשונו:

כדי לענותך. שתהיו מורגלים בגלות ובהלוך ממקום למקום, כמו שהיה במדבר שהלכו כמה מסעות, ויהיו יודעים שמיועדים לזה. (העמק דבר דברים ה, ב)

לאור כיוונים אלו, ניתן להבין את ההקשר של הפסוק המזכיר את 'חסד נעורי ישראל' קודם נבואת התוכחה שבאה לאחר מכן הבאה בטענה כלפי ישראל

כה אָמר ה' מה מָצאו אָבותיכם בי עוֹל כִּי רָחֳקוּ מֵעֲלִי וַיֵּלְכוּ אַחֲרֵי הַהֶבֶל וַיִּהְיֶה לָהֶם וְלֹא אָמְרוּ אִיֶּה ה' הַמַּעֲלֶה אֶתְנֹו מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הַמּוֹלִיךְ אֶתְנֹו בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ עַרְבָה וְשׁוֹחָה בְּאֶרֶץ צִיָּה וְצִלְמֹות בְּאֶרֶץ לֹא עֵבֶר בַּה אִישׁ וְלֹא יֵשֵׁב אָדָם שֵׁם.

יתכן שמטרת הנביא ירמיהו לומר לעם ישראל "אני מאמין בכם, אתם מסוגלים, כבר עברתם את זה בעבר". לאחר דברים אלו מגיע תלונתו של הקב"ה: "מדוע רחקתם מעליי, אני הולכתי אתכם מארת צייה אל ארץ כרמל, והצלחתם להחזיק באמונה בי".

עם ישראל עמדו בנסיון?

עד כאן ראינו את ההיבט החיובי בהליכת עם ישראל אחר הקב"ה במדבר, אמנם בתורה, בנביאים ובכתובים יש זיכרונות קשים מתקופה זו.

ונביא חלקם:

זָכַר אֶל תִּשְׁכַּח אֶת אֲשֶׁר הִקְצַפְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמַן הַיּוֹם אֲשֶׁר יָצַאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בְּאֶכֶם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה מִמְרִים הֵייתֶם עִם ה' (דברים ט, טז)

"וַיֹּמְרוּ בִי בַיִת יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר בְּחֻקוֹתַי לֹא הָלְכוּ וְאֵת מִשְׁפָּטַי מֵאִסּוּ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶתֶם הָאָדָם וְחֵי בָהֶם וְאֵת שִׁבְתֵּי חֲלָלוּ מְאֹד וְאָמַר לְשַׁפֵּךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם בַּמִּדְבָּר לְכָלֹתָם) " יחזקאל כ', י"ג

בקע ים וַיַּעֲבִירָם וַיַּצֵּב מִיָּם כְּמוֹ גֵד. וַיִּנְחֶם בְּעֵינָיו יוֹמָם וְכָל הַלַּיְלָה בְּאוֹר אֵשׁ. יִבְקַע צָרִים בַּמִּדְבָּר וַיִּשְׁקֵן כַּתְהֻמוֹת רַבָּה. וַיּוֹצֵא נוֹזְלִים מִסְלַע וַיּוֹרֵד כְּנֶהְרוֹת מִיָּם. וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לְחַטֵּא לוֹ לְמַרוֹת עֲלִיּוֹן בְּצִיָּה. וַיִּנְסּוּ אֶל בְּלִבָּבָם לְשֹׂאֵל אֶכָּל לְנַפְשָׁם. וַיִּדְבְּרוּ בְּאֱלֹהִים אָמְרוּ הַיּוֹכֵל אֵל לְעֶרְףְךָ שֶׁלֶחֶן בַּמִּדְבָּר. הֵן הִפָּה צוּר וַיִּזּוּבוּ מִיָּם וַנִּחַלִּים יִשְׁטֹפוּ הַגַּם לְחֵם יוֹכֵל תַּת אִם זָכִין שָׂאָר לְעֵמוֹ. לָכֵן שָׁמַע ה' וַיִּתְעַבֵּר וְאֵשׁ נִשְׁקָה בְּיַעֲקֹב וְגַם אֵף עָלָה בְּיִשְׂרָאֵל. כִּי לֹא הָאָמִינוּ בְּאֱלֹהִים וְלֹא בְטָחוּ בִישׁוּעָתוֹ. [...] וַיִּמְטֵר עֲלֵיהֶם כְּעָפָר שָׂאָר וַיִּכְחֹל יָמִים עוֹף כְּנָף. וַיִּפֹּל בְּקֶרֶב מִחֲנֵהוּ סָבִיב לְמִשְׁכַּנְתֵּי. וַיֵּאכְלוּ וַיִּשְׁבְּעוּ מְאֹד וַתִּאֲוֹתָם יָבֵא לָהֶם. לֹא זָרוּ מִתִּאֲוֹתָם עוֹד אֶכָּלֶם בְּפִיהֶם. וְאֵף אֱלֹהִים עָלָה בָהֶם וַיִּהְרַג בְּמִשְׁמַנֵּיהֶם וּבְחֹרֵי יִשְׂרָאֵל הִכְרִיעַ. בְּכָל זֹאת חָטְאוּ עוֹד וְלֹא הָאָמִינוּ בְּנַפְלְאוֹתָיו. וַיִּכָּל בְּהֶבֶל יְמֵיהֶם וּשְׁנוֹתָם בְּנֶהְלָה. אִם תִּרְגֵּם וּדְרָשׁוּהוּ וְשָׁבוּ וְשִׁחֲרוּ אֵל. [...] כְּמָה יִמְרוּהוּ בַּמִּדְבָּר יַעֲצִיבוּהוּ בִישִׁימוֹן. (תהילים עח)

אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיה לא זכרו את רב חסדיה וימרו על ים ביים סוף. וישיעם למען שמו להודיע את גבורתו. [...] ויאמינו בדברי ישרו תהלתו. מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו. ויתאו תאוה במדבר וינסו אל בישיון. ויתן להם שאלתם וישלח רזון בנפשם. ויקנאו למשה במחנה לאהרן קדוש ה'. תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם. ותבער אש בעדתם להבה תלהט רשעים. ועשו עגל בחרב וישתחו למסכה. וימירו את כבודם בתבנית שור אכל עשב. שכחו אל מושיעם עשה גדלות במצרים. נפלאות בארץ חם נראות על ים סוף. ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפניו להשיב חמתו מהשחית. ויאסו בארץ חמדה לא האמינו לדברו. (תהילים קו ז-ח, יב-כד)

ולחם משמים נתת להם לרעבם ומים מסלע הוצאת להם לצמאם ותאמר להם לבוא לרשת את הארץ אשר נשאת את ידך לתת להם. והם ואבותינו הזידו ויקשו את ערפם ולא שמעו אל מצותיה. ויאנו לשמע ולא זכרו נפלאותיה אשר עשית עמהם ויקשו את ערפם ויתנו ראש לשוב לעבדתם במרים ואתה אלוה סליחות חנון ורחום ארף אפים ורב חסד ולא עזבתם (נחמיה ט, טו-יז)

כיצד נפרנס פסוקים אלו עם דברי הפסוקים ופירוש הראשונים שהזכרנו לעיל?

נדמה, כי התשובה הראשונה שיש להשיב על שאלה זו היא שהיות ומדובר בניסיון קשה שנפרס על פני ארבעים שנה, אכן מתקבל על הדעת שעם ישראל גם 'מעד' לעיתים, אך עדיין יש מקום לזכור גם את החסד של עם ישראל שבסופו של דבר נסע על פי צו השם וברוב שנותיו לא התלונן.

כלומר, התורה הנביאים והכתובים רוצים ללמד אותנו שהמצב אינו 'שחור - לבן'. עם ישראל מעד לא מעט, אך יחד עם זאת הקב"ה מכיר בקושי של הניסיון ולכן גם יודע להוקיר את הליכתם במדבר ורואה זאת גם בהצלחה.

חטא המתאוננים

ננסה לתת מבט נוסף דרך התבוננות נקודתית במספר חטאים של ישראל במדבר. פרשת המתאוננים מתוארת בתוך המסע הראשון של עם ישראל ממדבר סיני, לאחר חנייה ארוכה של כמעט שנה, וכפי שכותב רש"י: "נמצאת אומר שנים עשר חודש חסר עשרה ימים עשו בחורב, שהרי בראש חודש סיון חנו שם ולא נסעו עד עשרים באייר לשנה הבאה"

עם ישראל נוסע בראשונה על פי ה' ומיד לאחר מכן מתחילה הנפילה:

וַיְהִי הָעַם כְּמִתְאַנְנִים רַע בְּאָזְנֵי ה' וַיִּשְׁמַע ה' וַיִּחַר אַפּוֹ וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקִצָּה
הַמַּחֲנֶה. וַיִּצְעַק הָעַם אֶל מֹשֶׁה וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה אֶל ה' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ. וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם
הַהוּא תִּבְעָרָה כִּי בָעָרָה בָּם אֵשׁ ה'. (במדבר יא, א-ג)

הפסוקים לא מנדבים מידע: 'על מה התלוננו, מדוע קצף עליהם הקב"ה כל כך?'

לרש"י יש כיוון מעניין ומעורר חשיבה ביחס גם לשאלות שהצבנו לעיל.

ויהי העם כמתאננים - אין העם אלא רשעים. וכן הוא אומר "מה אעשה לעם הזה",
ואומר "העם הרע הזה". וכשהם כשרים קרואים עמי, שנאמר "שלח את עמי", "עמי
מה עשיתי לך". (רש"י במדבר יא, א)

מה כוונת רש"י האם כוונתו כי עם ישראל הם עם של רשעים?

מסוף דברי רש"י ניתן להבין שלא מדובר בחטא של כל ישראל וכך ממשיך שם רש"י ומבאר
את האש שאכלה בקצה המחנה: "בקצה המחנה - במוקצין שבהם לשפלות, אלו ערב רב".
לאור כך ניתן להבין שהעבירה הייתה דווקא של הקצוות, ולא של כל העם, כלומר אנו
מסתכלים על חטאי עם ישראל במדבר ורואים זאת כחטא קולקטיבי. כך אמנם מתוארים
הדברים בפסוקים שונים - אך יתכן שאין הדבר כן. לפי פירושו של רש"י מתבאר כי חלק מן
העם הוביל את הטון בנוגע לחטא. אמנם יש להתבונן בהמשך דברי רש"י שכותב שמדובר
דווקא בגדולים שבעם ישראל. השפתי חכמים מקשה על דבריו של רש"י:

ואם תאמר והא פירש"י לעיל אין העם אלא רשעים והכא פירש"י בקצינים ובגדולים
.. ויש לומר דודאי מה שכתוב ויהי העם וגו' ותבער בם אש ה' קאי ארשעים על העם
שכתוב לעיל. וכשבוערה בהם אש בערה גם כן בבלתי מתאוננים ומה שכתוב ותאכל
בקצה המחנה מיירי בקצינים ובגדולים שבהן ועל אותן צדיקים פירש"י לקמן באש
תבערה מתו

השפתי חכמים מתקשה - אם אכן החטא היה של הרשעים מדוע בערה האש בגדולים
שבהם? תשובתו היא שאכן החטא היה של הרשעים, אך לבסוף נענש כל העם ואף הגדולים
שבהם, יתכן והסיבה היא שאמנם מובילי החטא היו הערב רב, אך כל העם נושא באחריות
על החטא ובפרט במנהיגים (בטעם הדבר נרחיב בהמשך)

קעת נעבור לשאלה - מה היה חטאם של המתאוננים?

רש"י לשיטתו מבין שמדובר בחטא חמור מאוד התואם רק אנשים רשעים, וכך הוא כותב: כמתאוננים - אין מתאוננים אלא לשון עלילה מבקשים עלילה האיך לפרוש מאחרי המקום וכן הוא אומר בשמשון (שופטים יד ד) כי תואנה הוא מבקש מדוע רוצים הם לפרוש? אם מדובר בערב רב, הדבר פשוט, הסיבה היא כי מלכתחילה הם אינם מרגישים שייכים.

אמנם נראה שהרמב"ן (במדבר יא א) רואה את החטא באופן פחות חמור וכך הוא מפרש:

והנכון בעיני, כי כאשר נתרחקו מהר סיני שהיה קרוב לשוב ובאו בתוך המדבר הגדול והנורא במסע הראשון היו מצטערים בעצמם לאמר מה נעשה? ואיך נחיה במדבר הזה? ומה נאכל ומה נשתה? ואיך נסכול העמל והעינוי ומתי נצא ממנו? - מלשון 'מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו' (איכה ג, לט), שהוא לשון כואב ומצטער על עצמו...

לפי הרמב"ן התלונה לא באה על מצע ריק, אלא על בסיס חוסר ודאיות הקיימת במדבר, כלומר זהו חטא מתקבל על הדעת לאור הנסיבות. אכן כפי שהקדמנו, זו ההתנסות שהקב"ה ניסה אותם, ובניסיון זה הוא מעד. הרמב"ן לא כותב שמדובר בקצוות העם, כי לשיטתו מדובר בחטא מתקבל על הדעת לאור הנסיבות, ובו חטאו כל ישראל.

חטא המתאווים

הזכרנו כי לפי הרמב"ן אין אזכור לכך שחטא המתאוננים נבע מתוך מיעוט בעם. אמנם בחטא המתאווים העניין כבר מוזכר במפורש בפסוקים: 'וְהָאִסְפָּסָף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ הִתְאַוּוּ תְּאֹנָה וַיִּשְׁבוּ וַיִּבְכוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יֶאֱכֹלֵנוּ בְּשָׂר׃'¹

וכפי שכתוב במדרש:

מהו והאספסוף? רבי שמעון בר אבא ורבי שמעון בן מנסיא. אחד מהן אומר: אלו הגרים שעלו עמהן ממצרים ונאספין עמהם, שנאמר: "וגם ערב רב עלה אתם (שמות רבה טו, כד)

כאן מבורר כי לא מדובר בחטא שנעשה על ידי כל העם, כי אם באספסוף. משה רבינו מתקשה מאוד להתמודד עם תלנותיהם ומיצר על הקב"ה 'למה הרעת לעבדך לשאת את משא כל העם הזה' כנראה משה מתקשה להחזיק גם את הקצוות?²

הקב"ה מציע הצעה חדשנית לפתרון הבעיה - חידוש ההנהגה. כלומר אם יש בעיה בקצוות - הבעיה היא גם בהנהגה. עניין זה מתחבר לחטא המתאוננים ולשני פירושי רש"י - שהעונש מחד מגיע לקצוות ומאידך דווקא להנהגה.

מדוע ההנהגה אחראית על האספסוף?

ניתן להציע 3 כיוונים:

- התפקיד הגדול של המחנך הוא להשפיע גם על שולי החברה
- שולי החברה עלולים להוביל את הטון, ולהיות מנהיגי הקהל. ההנהגה צריכה לדאוג לכך שהרוב לא יהיה מובל על ידי האספסוף כי אם על ידי ההנהגה.
- כיוון נוסף שראיתי מפי הרב שלמה סובול, והוא שבהיות משה נחרד מתאוות העם לבשר, הקב"ה מזהה כאן צמא למשהו אחר, ועל כן הוא מציע לחזק את ההנהגה הרוחנית שתתן מענה לצרכיו הרוחניים של העם וממילא תאוות הבשר תיעלם שהרי היא רק סימפטום. פירוש זה מתחבר לפרשנים רבים הדרושים את הדרישה לתאוה כדרישה רוחנית יותר³

סיבת פירוט מסעות בני ישראל

ביארנו לעיל כי את המילים 'חסד נעורייך' ניתן לפרש כחסד שעשה הקב"ה עם ישראל, וכן להיפך כחסד שעשה ישראל עם הקב"ה בלכתו אחריו במדבר.

מצאנו את 2 הכיוונים הללו בקרב המפרשים בבואם לבאר מדוע טרחה התורה להאריך

2 יש להעיר שאף כאן יש דעה הסוברת שמדובר דווקא בזקני ישראל: "ואחד מהן אומר: והאספסוף – אלו סנהדרין, שנאמר: 'אספה לי שבעים איש'" (במדבר יא) בפשטות דיעה זו מתמיהה וכי זקני ישראל הם אלו שיתאוו לתאוות בשר? לכאורה דעה זו מושכת לכיוונים של הפרשנים שרואים בתאוה זו חיפוש עמוק יותר ואכמ"ל.

3 המשך הפרשה מרתק, לאחר שיתברר לנו כי הקיצוניים מושכים את העם לכיוון לא טוב, נוצרת מועצת זקנים וחכמים, אך גם שם קיימים שוליים שלא מתיישרים עם הקו הכללי יהושע נבהל מאוד ומצווה לכלאם (כט) יהושע מזה בקיצוניות הזו אבן נגף ממש כמו באספסוף, אך משה רבינו כנראה רואה בזה איוון לקצוות הקיימות בצד השני. ניתן לחדד שמשה רבינו לא חרד לאספסוף מצד היותם יוצא הדופן אלא רק מצד התוכן שאליו הם מושכים את העם.

בפירוט מסעות בני ישראל

הרמב"ן כתב⁴ בשם הרמב"ם⁵ שהתורה האריכה במסעות ישראל על מנת להזכיר את הניסים שעשה הקב"ה את ישראל ולהכריח אמיתותם בציון מקומם הגיאוגרפי.

בעוד הספורנו כתב שהזכרת המסעות נועדה לזכור את החסד שעשה ישראל וכך לשונו: "אלה מסעי. רצה האל יתברך שיכתבו מסעי ישראל להודיע זכותם בלכתם אחריו במדבר בארץ לא זרועה באופן שהיו ראויים להכנס לארץ"⁶

מעניין הוא כיוונו של הכלי יקר המחבר את הדברים שראינו בשם רש"י והספרי ביחס לחטא המתואננים, וכך הוא כותב:

כשנדקדק מהו שנאמר ויסעו מרעמסס ולא הזכיר בני ישראל ואחר כך חזר ואמר שנית ויסעו בני ישראל מרעמסס [...]אלא ודאי שהערב רב הלכו בלילה דרך בריחה ועליהם נאמר (שמות יד ה) ויוגד למלך מצרים כי ברח העם, בורח לא נאמר אלא ברח שכבר ברח מיד בצאתם, וזה לא יצדק על ישראל שהרי הלכו ביד רמה.. וזה שאמר ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה', זו נסיעת בני ישראל אשר יסודם מארץ הקדושה על כן הפכו תמיד פניהם מן מוצאיהם המקום אשר יצאו משם ממצרים ומגמת פניהם למסעיהם לבוא אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותם, אבל הערב רב שהיו מקורם ממצרים ולא יצאו על פי ה' כי משה מדעתו הוציאם נאמר בהם ואלה מסעיהם למוצאיהם, כי תמיד היה להם חפץ ורצון לשוב למצרים למקורם וזרוק חוטרא לאוריא אעיקריה קאי (בראשית רבה נג טו) כך היה תמיד פניהם למקום אשר יצאו משם (כלי יקר במדבר לג, ב)

כלומר, לפי הכלי יקר, מסעות בני ישראל נועדו על מנת ללמדנו שהיו תנועות שונות בעם במדבר, חלק מהעם אכן נשא פניו קדימה אל ארץ ישראל והלך עם הקב"ה בארץ לא זרועה, אמנם חלקו החזיר פניו אחורה.

אם כן, בתיאור מסעות בני ישראל אנו מוצאים את 3 הכיוונים שהצענו בהסתכלות יחסי עם ישראל והקב"ה במדבר:

4 רמב"ן במדבר לג, א

5 מורה נבוכים ג, נ

6 ספורנו במדבר לג, א

- חסד השם (רמב"ן)
- חסד עם ישראל (ספורנו)
- הפרדה בין הערב רב שפניו היה תמיד למצרים וממנו חטאי ישראל, לבין עם ישראל עצמו שפניו אל ארץ ישראל. (כלי יקר)

ענינים של הערב־רב

כפי שציינו רש"י כותב שהחטא המתאוננים משויך אל הערב רב. כך גם ראינו בחטא התאוה. חז"ל משייכים חטאים נוספים אל הערב רב וכך נאמר בשמות רבה:

לך רד כי שחת עמך העם אין כתיב כאן אלא עמך, אמר משה רבון העולם מנין הם עמי, אמר לו הקדוש ברוך הוא עמך הם שעד שהיו במצרים אמרתי לך (שמות ז) והוצאתי את צבאותי את עמי אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב, אתה שהיית עניו וכשר אמרת לי לעולם מקבלים השבים ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות אמרתי לך לאו, ועשיתי רצונך והם הם שעשו את העגל שהיו עובדים עבודת כוכבים והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטא.

ראה מה כתיב אלה אלהינו אין כתיב כאן אלא אלה אלהיך שהגרים שעלו עם משה הם עשאוהו ואמרו לישראל אלה אלהיך, לכך הקדוש ברוך הוא אמר למשה לך רד כי שחת עמך. (שמות רבה, פרשת כי תשא מב, ו)

המשך חכמה מוסיף גם את חטא התלונה באילים לזה וכך הוא כותב:

וילוננו כל עדת בני ישראל על משה. כתיב "וילינו", שהאספוסף ערב רב הלינו את עדת בני ישראל לאמר וכו' "מי יתן מותנו וכו' בשבתנו על סיר הבשר", וכמו בפרשת בהעלותך יעויין שם. (שמות טז, ב)

מה ראה משה להביא את העם ערב נגד רצון הקב"ה? האם באמת קבלתם הייתה שגויה? ממדרש אחר משמע שעניין זה היה חיובי:

הרבה נסים עשה הקב"ה לישראל [...] משל למלך שעשה שמחה לבנו והרג שונאיו. אמר המלך: כל מי שאוהב לי, יבוא לשמחת בני, וכל מי ששונא לי, יהרג עם השונאים. כך האלהים עשה שמחה לישראל שגאלם. אמר האלהים: כל מי שאוהב את בני, יבוא

וישמח עם בני. הכשרים שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם, שנאמר: "וגם ערב רב עלה אתם וכל מי שרצו שלא יגאלו ישראל, מתו עם הבכורים, שנאמר: "וַיֵּן כָּל בְּכוֹר בְּמִצְרַיִם רֵאשִׁית אוֹנִים בְּאֶהְלֵי חָם" (תהלים עח נא), וצעקו כולם, שנאמר: "ותהי צעקה גדולה במצרים" (שמות רבה, פרשת בא יח, י)

ממדרש זה משמע שטוב עשו כשרי מצרים שעלו יחד עם ישראל. הרב קוק ראה בצעד של משה צעד נכון וגדול מאוד, וכך כתב:

ומפני־כך היתה מדתו של משה רבנו עליו השלום לקרב רחוקים, עד שקרב אפילו את הערב רב, ואף על פי שזה גרם אריכות־הגלות, מכל מקום סוף־כל־סוף יתעלו גם הם, כי בודאי יתקיים ביה "יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא", והשי"ת "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישרים". ואמרו בזוהר, שחסדיו של משה היו גדולים משל אברהם, ובאברהם אבינו, אף על פי שמדת־חסדו היתה גדולה מאד, ולא היה כנח שלא בקש רחמים על רשעים בני־דורו, מכל מקום לא בקש רק בתנאי: "אולי ימצאון שם עשרה", אבל משה רבנו ע"ה בקש בלא שום תנאים: "אם תשא חטאתם, ואם אין – מחני נא מספרך אשר כתבת", שהיא מסירת־נפש אפילו מעולם־הבא, כי הספר של הקב"ה הוא עוה"ב עצמו (אגרת תקנה)

ניתן למצוא סיוע לדברי הרב קוק, בכך שלבסוף מחל הקב"ה על עוון העם, ולא כילה את הערב רב.

אמנם הרב קוק כותב שישנם מחירים בקירוב הערב רב, יחד עם זאת, זהו חסד גדול של משה שעשה לערב רב וגם לעולם כולו, כפי שנבאר לקמן.

אמנם מצאנו בדברי חז"ל יחס שלילי כלפי הערב רב' עד כדי כך שניתן להצביע על אנשים ולומר שהם מן הערב רב'. כך עולה מהגמרא בביצה

ואמר רב נתן בר אבא אמר רב: עתירי (=העשירים שבארץ) בכל - יורדי גיהנם הם.

כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע (=נקלע) לבבל, בעא מנייהו עסקא (=ביקש מהם עזרה בעסקיו - ולא יהבו ליה (=ולא נתנו לו). מזוני מיון (=ביקש מהם מזון) - נמי לא זינוהו (סירבו גם לכך). אמר: הנני, מערב רב קא אתו (אלה, מערב רב באו); דכתיב: 'ונתן לך רחמים ורחמך'. כל המרחם על הבריות - בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על הבריות - בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו. (ביצה לב ע"א)

הרב קוק כותב שזיהוי כזה נעשה רק במצבי קיצון, וכך הוא כותב בקונטרס ישוב המשפט: ויש אחרים התולים את עצמם במאמרי הזוהר הסתומים, המדברים לפעמים על דבר הענין של הערב רב, והתפרדות שלהם מכלל ישראל, לפני הגאולה השלמה, והם לוקחים את כל דברי הסודות הקדושים הללו, שהם עומדים ברומו של עולם, דברים כפשוטם, ומרבים על-ידי זה מחלוקת בישראל, והם לא ידעו ולא יבינו. כי היסוד של הסימן של הערב רב, הוא בנוי בדבר המדות הטהורות היסודיות של ישראל בכלל.. וכלשון הירושלמי בקדושין פ"ד ה"א, על סוגיא דהרחקת הנתינים דהתם, שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, רחמינין, ביישנין וגומלי חסדים, וכהא דביצה ל"ב ב', בעובדא דשבתאי בר מרינוס, דאמר, הני מערב רב קאתי, וכל המרחם על הבריות, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל שאינו מרחם על הבריות, בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו. ועיקר הסימן היסודי של הזוהר הוא כמו שכתוב בבראשית כ"ה ב', בעניני הסוגיא דערב רב שם, שהם אינם חוששים לטובת ישראל, והם נוטים לאומות העולם יותר מלישראל. (מאמרי הראיה/פרק בהלכות צבור - מתוך קונטרס ישוב משפט)

לפי הרב קוק הזיהוי המרכזי למי שהגיע מן הערב רב הוא שאינו חושש לטובת ישראל ונוטה לאומות העולם יותר מלישראל. אך יש לשאול, מה נדרש מאיתנו לעשות במקרה וזיהינו מציאות שכזו באחד מישראל, מה מצופה מאיתנו לעשות בנוגע לאותו מידע? לשאלה זו מתייחס הרב קוק, וכך הוא כותב:

והנה מכלל הדברים הטובים שנכללו בהענינים שבאו על-ידי מכאובים וצרות רבות ורעות, נכלל גם כן מה שמצד החסרון שגרמו הערב רב בעירובם בישראל, מזה יצאו גם כן אחר כך המשך הגלות כחות פועלים רבים ממחננו להיות לעם אחר. ובאמת אין כאן הפסד עיקרי, כי היוצא אינו יוצא כי אם מפני הנטיה הזרה הגנוזה בנפשו מקדמת דנא.. והנה רק המראה החיצוני יעורר בנו תוגה שחשבנו שזה היוצא היה משלנו, אבל באמת אינו כי אם המוכן להתפרד ולצאת מני אז.

אבל גם יציאה זו לא תשאר בלא רושם של תועלת כללית, כי מה שאותם הנובלות הם מתערבים בין הגויים, הם מקנים מכל מקום אותן הנטיות שכבר קלטו מני דורים מקדושתם של ישראל בין עמי הארץ, ונעשית מזה הכנה מזגית להיות חלקים מאומות העולם מוכשרים לקבל, על כל פנים כפי מדתם, השפעה מרוחם של ישראל על-ידי

אותו המזג המועט שמכל מקום פועל הוא בהמשך של דורות על-ידי כח הגובר של אור ישראל כפעולת השאור המועט בעיסה...

על כן תחש זה שהיה בימי משה לא הכריעו בו חכמים, ביחש להאדם העיקרי, אתם קרויים אדם, אם הוא חיה או בהמה. כי באיזה אופן שיהיה גמר צירוף הסיגים, אם על-ידי החזרה לטוב בפנימיותם של ישראל או על-ידי הדחיה וההרחקה, אם אחד בעיר ושנים במשפחה ממש, או אחד בעיר מזכה את כל העיר כולה ושנים במשפחה מזכים את כל המשפחה כולה

דברים כאלה הכלליים וגבוהים, הם מכבשי דרחמנא שאי-אפשר לחכמים להכריע בזה (עין איה שבת פ, ב)

מדברי הרב קוק עולה ששיטת הזיהוי בנוגע לאדם שיסודו מן הערב רב, לא ניתנה לנו כדי שנבצע פעולה מעשית ביחס לאותו זיהוי, ואלו 'כבשי רחמנא' - כלומר חשבונות שמים. כמו כן ראינו שטוב עשה משה שקרב את הערב רב לקרבנו, ורכים מהם יכולים להיות חלק בלתי נפרד מעם ישראל. אם כן תפקידנו הוא להיאבק על כל אחד ואחד מבני עמנו גם אם נראה שהוא מתנהג בצורה שאינה תואמת לדרך עם ישראל וכפי שכתוב הרב קוק - אלה 'כבשי' דרחמנא שאין לחכמים להכריע בזה.

אם כן יש לשאול מדוע יש צורך בשיטת זיהוי של ערב רב, אם אין לזה היבט מעשי?

הרב קוק עונה על זאת בתוך הפסקה וכך כתב: 'והנה רק המראה החיצוני יעורר בנו תוגה שחשבנו שזה היוצא היה משלנו, אבל באמת אינו כי אם המוכן להתפרד ולצאת מני אז'. נראה לעניות דעתי, שהמסר המרכזי שהרב קוק בא ללמדנו הוא, שאם נראה רצון לפירוד וחוסר שייכות בתוך עם ישראל, נדע שהוא אחד משנים: יתכן שאין זה רצון אמיתי של ניתוק בכלל ישראל, אך יתכן שאכן קיים רצון שכזה אך הוא אינו חלק אינטגרלי מעם ישראל.

ברצוני להעיר שלא כל אמירה של כעס - מהותה רצון אמיתי לניתוק, בדרך כלל אלו אמירות של 'כאב' שדווקא חפצות בחיבור. מכל מקום נראה לענ"ד שהרב קוק בא ללמדנו שחלק מהותי מהויותינו עם, הוא תחושת השייכות.

זאת תורת העולה

במאמר זה הצגנו מבט מורכב על תלונות בני ישראל במדבר. אכן רבות הלין העם על הקב"ה.

אך התורה מלמדת אותנו שלא נכון להתייחס אך ורק לחטאי ישראל במדבר, הרי מדובר בארבעים שנה שעם ישראל הולך במדבר על פי אֵלֹקָיו - "על פיו יחנו ועל פיו יסעו".

מעבר לכך, מפירושו של רש"י עולה כי רוב העם לא היו שותפים פעילים בחטאים הגדולים הללו; גם בימינו נוטים אנו להתייחס לעיתים מיעוט קולני כגורם המייצג את כלל העם.

אמנם, פשוט שהמיעוט משפיע גם על הרוב, לא מדובר בחטא פרטי של ציבור מסוים כי אם בהשפעת המיעוט על הרוב.

התורה מראה לנו שהקב"ה מבחין ב'אור' הגדול שהיה בדור המדבר, יחד עם נקודות הקשות שלו.

עוד למדנו שמשה רבינו בחר באתגר הזה. הוא משך ציבורים מחוץ לעם ישראל בידיעה שהוא לוקח אתגר. אך זהו אתגר שיביא אוצרות גדולים. יתכן כי חלק ינשרו בדרך, אלו שלא ירגישו שייכים לטובת כלל ישראל, אך גם הם ישפיעו טוב על העולם, וודאי אלה שיישארו עמנו - ומחובתנו להילחם על כל אחד ואחד, והשם יעשה חשבונות שמים.